

Jaak Valge

Miksi osa Viron kirjailijoista siirtyi neuvostohallinnon palvelukseen vuonna 1940?¹

Jaak Valge analysoi artikkelissaan, miksi osa virolaisista kirjailijoista siirtyi vuonna 1940 tapahtuneen Viron miehittämisen jälkeen neuvostohallinnon palvelukseen. Ennen kaikkea hän tarkastelee kolmen vuonna 1940 tehtävään nimitetyn nukkehallituksen ministerin, Nigol Andresenin, Johannes Semperin ja Johannes Vares-Barbaruksen, motiiveja. Heidän vieraantumisensa virolaisesta yhteiskunnasta alkoi jo 1920-luvulla ja syveni kriisivuosina. He näkivät Neuvostoliitossa kansallissosialistien kaikkein ehdottomimman vastustajan. Tämä muutti Neuvostoliiton heidän silmissään kritiikin yläpuolella olevaksi ja näin Moskovan toimet Virossa muuttuivat huomattavasti helpommiksi ja tuloksellisemmiksi.

Viron miehityksen jälkeen kesäkuussa 1940 Moskovan valtaan asettamaa Johannes Vares-Barbaruksen hallitusta on kutsuttu tyypiltään ”kirjalliseksi” hallitukseksi.² Yhdestätoista nukkehallituksen jäsenestä pääministeri Johannes Vares-Barbarus oli lääkäri ja kirjailija, ulkoministeri Nigol Andresen kirjallisuuskriitikko, kääntäjä ja runoilija, opetusministeri Johannes Semper kirjailija ja pääministerin sijainen Hans Kruus historian professori.

He olivat nukkehallituksen jäseniä, mutta eivät kuitenkaan poikkeustapauksia. Itsenäisen Viron tasavallan kirjailijaliiton 53 jäsenestä vähintään seitsemäntoista siirtyi vuonna 1940 aktiivisesti neuvostohallituksen palvelukseen. Nämä kesällä 1940 kommunistiseen puolueeseen liittyneet tai neuvostolaistamisessa avusta-

neet henkilöt tunnetaan Virossa nimellä ”juunikommunistid” eli kesäkuun kommunistit. Seuraavien vuosien aikana neuvostovaltaa vastaan taistelleita ja uuden neuvostomiehityksen pelossa Virossa poistuneita ja neuvostovastaisina sorrettuja kirjailijoita oli suunnilleen yhtä paljon kuin kesäkuun kommunisteja.

Tarkastelen tässä artikkelissa Nigol Andresenin, Johannes Semperin ja Johannes Vares-Barbaruksen poliittisten kantojen muotoutumista. Miksi he tunsivat vetoa neuvostokommunistisen hallinnon suuntaan ja liittyivät nukkehallitukseen? Olivatko kyseessä vain Virolle ominaiset syyt?

Lähdeaineistona käytän Andresenin, Semperin ja Vares-Barbaruksen kirjeenvaihtoa, muistelmia ja kirjallista tuotantoa sekä Neuvostoliiton Tallinnan lähetystön diplomaattien kirjeenvaihtoa ja työpäiväkirjoja sekä Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun aineistoja. Aluksi analysoin heidän suhtautumistaan virolaiseen yhteiskuntaan. Sen jälkeen tarkastelen Neuvostoliiton roolia vastapainona kansallissosialistiselle Saksalle ja Neuvostoliiton toimintaa. Yhteenveto-osassa kuvaan Andresenin, Semperin ja Vares-Barbaruksen myöhempiä vaiheita ja tarjoan syytä siihen, miksi Neuvostoliitto muodostui heille houkuttelevaksi.

Mitä tiedämme ja mitä haluamme saada tietää?

Kirjallisuudentutkija ja kääntäjä August Annist on ensimmäisenä käsitellyt syytä virolaisten vassemmistointellektuellien siirtymiseen neuvostovalan palvelukseen. Peitenimellä Jaan Siiras il-

1. Artikkelin on laadittu Viron tasavallan Opetus- ja Tiedeministeriön kohdeteema SF0130018s11:n puitteissa. Kirjoittaja kiittää hyvistä neuvoista Valdur Ohmannia, Heino Arumäeä sekä anonyymejä arvioijia, ja käännöstyöstä Risto Teinosta ja Riitta Teinosta.

2. Ants Oras on kutsunut Baltian maiden nukkehallitusta ”tyypiltään kirjalliseksi” hallitukseksi. Ants Oras, *Eesti saatuslikud aastad 1939–1944*. Olion 2002, 52.

mestyneessä kirjassaan Annist totesi vuonna 1942 Vares-Barbaruksen olleen ”hyvä mies ja hyvä lääkäri”. Sen sijaan runoilijana hän oli lahjaton, ja menestyksen puutteen sekä Venäjällä saadun koulutuksen vuoksi hän kaipasi ulospääsyä kotimaansa sulkeutuneesta ilmapiiristä. Annist oletti, että Vareksen ja tämän kollegoiden päämottivina oli pyrkimys välttää huonoin vaihtoehto. He halusivat säilyttää virolaisen kulttuurin ja turvata edes samanlaisen autonomisen aseman kuin Mongoliolla. Lisäksi Annist tulkitsi Vareksen kollegoineen olettaneen, etteivät asiat Virossa olleet kuten Venäjällä, joka oli heidän mielestään sivistymätön maa.³

Annistin kollega Ants Oras oli ainakin osittain samaa mieltä neuvostohallituksen palvelukseen siirtyneen vasemmistolaisen sivistyneistön naiiviudesta, mutta muilta osilta hän selitti näiden käyttäytymistä toisin. Oraksen mukaan ”venäläiselle doktriiniselle valmispsykologialle” omistautuivat täydellisesti ne kirjailijat, jotka olivat saaneet vaikutteita ranskalaisesta ja venäläisestä naturalismista. Lisäksi he olivat halunneet olla köyhempien kansankerrosten, proletariaatin esitaistelijoita, mutta eivät kuitenkaan pyrkineet ymmärtämään näitä syvemmin. Kirjailija-opetusministeri Semperiä Ants Oras piti pelurina, ”älyn ja psykologian, lopulta runoudenkin urheilijana” sekä esimerkkinä siitä, ”miten briljantti-sinkin kulttuuri ilman syvempää eetosta, intellektuaalinen koneisto ilman riittävän voimakasta sielullista valoa voi johtaa oman itsensä olemuksen kieltämiseen, henkiseen nihilismiin ja täydelliseen opportunistiin”.⁴ Samaa konseptia Oras jatkoi vuonna 1948 ilmestyneessä kirjassaan.

Uudelleen itsenäistyneessä Virossa Heino Arumäe jatkoi Annistin linjoilla. Paljon lainatussa esseessään Hans Kruusista Arumäe piti tärkeimpänä syynä oppositiohenkeä, tyytymättömyyttä Viron autoritaariseen hallintoon. Lisäksi Arumäen mukaan Hans Kruusin ja muiden sivistyneiden vasemmistolaisten mielestä tärkein Viroa uhannut vaara oli Saksa. Tämän vaaran tor-

jumiseksi he pitivät tarpeellisenä yhteistyötä Neuvostoliiton kanssa. Vareksen hallitukseen liittyneet henkilöt toivoivat Viron saavan aseman niin sanottuna kansandemokraattisena tasavaltana, joka Mongolian tapaan säilyttäisi tietyn sisäisen itsenäisyyden.⁵ Arumäen jälkeen joukko muita tutkijoita on jatkanut samoilla linjoilla.⁶

Magnus Ilmjärvin mukaan kesäkuun hallituksen ministereiden toimintaa ei tulisi kuitenkaan käsitellä näiden yrityksenä pelastaa itsenäisyys. Hän nostaa etusijalle autoritaarisen hallinnon. Sen vaikutuksesta osa vasemmistolaisista katsoi, että valittavana oli joko oma tai vieras väkivalta. Vieraan väkivallan avulla autoritaariselle hallinnolle saattoi kostaa sen tekemät vääryydet ja loukkaukset. Sen uskottiin tarjoavan suojaa myös Saksaa vastaan.⁷ Sen sijaan Toomas Karjahärm ja Väino Sirk ovat epäilleet, ”ryhtyisivätkö henkilöt, joita demokratian puute häiritsee, tukemaan innokkaasti vieläkin epädemokraattisempaa hallintoa”. Kirjoittajat eivät siis näytä uskovan, että neuvostovallan tukemiseen olisi merkittävänä syynä ollut aikaisempi autoritaarisen vallan aika Virossa.⁸

3. Jaan Siiras, *Viro neuvostokurimuksessa. Piirteitä Viron tapahtumista ja kehityksestä bolshevikkivallan aikana vv. 1939–41*. WSOY 1942, 86–87, 98–99, 167.

4. *Eesti Looming* II. Kirjanduslik koguteos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1944. Viitattu kirjassa Ants Oras, *Tee-lahkml. Luulekool I. Apoloogia*. Ilmamaa 2003, 114–115, 494.

5. Heino Arumäe, Mõnda Hans Kruusist, Mongoolia eeskujust ja poliitiliseist naivismist. *Looming* 10 (1991), 1382–1384, 1387.

6. Esim. Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*. O. Kuuli 1999, 71, 74; Toomas Karjahärm & Väino Sirk, *Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940*. Argo 2001, 379.

7. Magnus Ilmjärvi, *Häälētu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskpaigast anneksioonini*. Argo 2010, 818, 827–828.

8. Toomas Karjahärm & Väino Sirk, *Kohanemine ja vastu-panu. Eesti haritlaskond 1940–1987*. Argo 2007, 25–26.

Kokoomateoksen *Sõja ja rahu vahel* (suom. Sodan ja rauhan välillä) tekijät Jüri Ant ja Meelis Maripuu katsovat, että ultimaatumihallituksen jäsenten valinnan ratkaisivat henkilöiden aiemat yhteydet Kominterniin, Neuvostoliiton ulkomaanvakoiluun tai Neuvostoliiton lähetystöön. Tekijöiden mielestä 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun pyrkimykset esittää nukkehallituksen jäsenet marttyyreina johtuivat elossa olleiden (Kruus, Andresen, Semper) ”jälkiviisaudesta” ja oman toiminnan puolustamisesta.⁹ Tutkimustulokset ovatkin suuresti ristiriidassa keskenään.

Suhtautuminen Viron yhteiskuntaan

Nigol Andresen liittyi vuonna 1921 vasemmistolaisimpaan lailliseen puolueeseen, Viron Itsenäiseen Työväenpuolueeseen (*Eesti Iseisev Töölispartei*, EISTP), ja vuonna 1926 sosiaalidemokraattista ideologiaa edustaneeseen Viron Sosialistiseen Työväenpuolueeseen (*Eesti Sotsialistlik Töölispartei*, ESTP). Hän ei kuitenkaan pitänyt itseään 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa poliittikkona, vaan kulttuurihenkilönä.¹⁰ Epäilemättä näin oli myös Vares-Barbaruksen ja Semperin kohdalla. Kaikkien kolmen tavoitteena saattoikin olla Anatole Francen, Romain Rollandin tai Henri Barbussen tapainen yhteiskunnallinen asema aktiivisena vasemmistoradikaalina kirjailijana.¹¹ ESTP:ssa Andresen oli vasemmistolaista oppositiota edustaneen Nuorsosialistisen Liiton (*Noorsotsialistlik Liit*) pääideologi ja vuonna 1929 hänestä tuli nuorsosialistien johtaja. Nuorsosialistien aikakauskirja *Rünnak* (suom. Hyökkäys) kutsui vuoden 1928 ensimmäisessä numerossaan Andresenin kirjoittamassa tai hyväksymässään pääkirjoituksessa nuoria liittymään ja julisti: ”Ei, valtiollinen itsenäisyys ei ole meidän sukupolvellemme enää mikään ihanne.”¹²

Johannes Semper oli vuonna 1919 Viron perustavassa kokouksessa (*Eesti Asutav Kogu*) EISTP:n edustajana. Vuonna 1920 Semper avioitui tarttolaisen suurkauppiaan tyttären kanssa, poistui Virosta vuonna 1921 ja vietti kuusi vuotta

Berliinissä ja Pariisissa. Palattuaan Viroon hän valmistui vuonna 1928 Tarton yliopistosta, aloitti työt opettajana samaisessa yliopistossa ja jatkoi kirjallista tuotantoaan ja kääntämistä. Vuonna 1930 hänestä tuli kirjallisuusaikakauskirja *Loomingin* päätoimittaja. Hän ei kuitenkaan viihtynyt Virossa. Vuonna 1928 hän kirjoitti Vares-Barbarukselle: ”Ei anneta puhua sanan vertaa toisin kuin kotimainen maku vaatii. [...] Juuri tuon diktatuurin kiusaksi haluttaisi vielä kovemmin vetää turpaan tuota laiskiaista, joka liikkuu ympärilläsi vetelänä massana ja yrittää ohjata sinua kaiken likaisen ja saastaisen suuntaan.”¹³

Johannes Vares-Barbarus oli osallistunut Viron vapaussotaan sotilaslääkärinä ja oli yksi Viron sitkeimmistä yhteiskuntakriittisistä runoilijoista. Hän ei kuulunut mihinkään puolueeseen, mutta oli kiinnostunut politiikasta ja tunsii olonsa Virossa ahdistuneeksi:

Henkinen orjuus on Virossa juuri itsenäisyyden myötä saanut vauhtia, työkansaan kohdistuva fyysinen väkivalta ei ole vähäisempää kuin tsaarin aikana, – siten itsenäisyys on hyödyllistä pääasiassa keinottelijoille, ruumiinryöstäjille, nousukkaille, pyrkyreille, paraatierhoille.¹⁴

Vuonna 1928, ennen ensimmäistä matkaansa Neuvostoliittoon, hän tunnusti: ”Olen oman hen-

9. Enn Tarvel (toim.) *Sõja ja rahu vahel*. II osa. S-Keskus 2010, 98–99, 116. Vastaavista tulkinnoista ks. myös Seppo Zetterberg, *Viron historia*. SKS 2007, 625.

10. Andresenin muistelmat 8.10.1962, Viron Valtionarkiston Filiaali (Eesti Riigiarhiivi Filiaal, ERAF) 247-51-19a, l.

11. Andresen EK(b)P:n Keskuskomitean komissiolle 27.9.1949, ERAF 1-7-314, 89, 163.

12. Tulge meiega. *Rünnak* 1, (1928), 2.

13. Semper Vares-Barbarukselle 29.1.1928. Ilmar Sikemäe (toim.) *Johannes Semper elus ja kirjanduses*. Kogumik. Eesti Raamat 1967, 100–101.

14. Vares-Barbarus Semperille 21.3.1926, Viron Kulttuurihistoriallinen Arkisto (Eesti Kultuurilooline Arhiiv, EKLA), Kopiot 227, 205.

Kuva 1. Kirjailijat Johannes Vares-Barbarus ja Johannes Semper olivat ystäviä jo 1920-luvulla. Kuvassa Vares-Barbarus (oikealla) ja Semper puolisoineen Pärnun rannalla vuonna 1928. Lähde: EFA.31.0-84395.

kilöni suhteen päätynt aitokommunistiselle kannalle, ja tahdon sille jäädä.¹⁵

Kriittisyyttä voimisti entisestään Viron pienuus: kirjailijat hengittivät länsieurooppalaisten kollegojensa kanssa samaan tahtiin, mutta heidän nykyaikainen luomistyönsä ei voinut löytää laajaa yleisömenestystä ja tunnustusta jo pelkästään vironkielisten lukijoiden vähäisyyden vuoksi.¹⁶

Monet vasemmistolaisesti ajattelevat virolaispoliitikot ja intellektuellit olivat nähneet vuonna 1930 Viroon levinneessä talouskriisissä Marxin ennustusten toteutumisen ja odottivat sosialistisen ideologian suosion kasvua, mutta sen asemesta kansanjoukkojen kannatusta alkoikin nauttia radikaalin kansallismielinen vapaussoturien liike. Viron Sosialistisen Työväenpuolueen johtajat Karl Ast ja August Rei näkivät vapaussoturien vastaisena lääkkeenä tiiviimmän yhteistyön porvarillisten puolueiden kanssa.

ESTP:n jatkuvasti voimistuvasta vasemmistoppositiosta, jonka kantavana voimana olivat juuri Andresenin johtamat nuorsosialistit, tällainen näytti kuitenkin luokkataistelun selkeyden hämärtymiseltä. Kun hallitus devalvoi Viron kruunun 1933 kesäkuussa, Andresen piti sitä edullisena hetkenä laajan luokkasodan aloittamiselle ja kritisoi ankarasti puolueen johtoa, koska se ei kyennyt asettumaan ”kansan nousevan vihan” johtoon.¹⁷

Elokuun 11. päivänä 1933 Jaan Tõnissonin hallitus julisti koko maata koskevan poikkeustilan, jonka tuloksena kiellettiin myös Nuorsosia-

15. Vares-Barbarus Adsonille 3.4.1928, EKLA, Kopiot M 281, 229.

16. Ks. esim. Vares-Barbarus Adsonille 28.4.1925, EKLA, Kopiot M 281, 57, 128.

17. Viron Sosialistisen Työväenpuolueen VIII kongressin pöytäkirjat 4.2.1934, Viron Valtionarkisto (Eesti Riigiarhiiv, ERA) 87-1-346, 19.

listien Liitto. Andresenin mielestä poikkeustilan julistamisen olivat provosoineet sosialistien johtajat, joiden tavoitteena oli sekä vapausoturien että oman puolueensisäisen opposition ytimen kukistaminen. Vares-Barbarus kirjoitti puolestaan, että hän on jo pitkään vihannut ”herrasosuja”.¹⁸ Andresen muuttui ESTP:n johtajia kohtaan jyrkän vihamieliseksi, hänen mielestään kyseessä oli niiden idealististen nuorten pettäminen, jotka luulivat liikkuvansa ESTP:n kanssa kohti sosialismia.¹⁹

Viron Sosialistisen Työväenpuolueen lopullinen hajoaminen tapahtui vuoden 1934 helmikuussa. Parlamentissa kolme vasemmistososialistia – Nigol Andresen, Maksim Unt ja Aleksander Jõeäär muodostivat Marksilaisen Työkansan Liiton ryhmän (*Marksistlik Töörähva Ühendus*, MTÜ). Konstantin Pätsin ja Johan Laidonerin 12. maaliskuuta 1934 suorittama vallankaappaus lakkautti demokratian, minkä jälkeen MTÜ protestoi ESTP:sta poiketen voimakkaasti vallankaappausta vastaan.²⁰

Vares-Barbarus ja Semper, jotka eivät edelleenkään olleet liittyneet mihinkään poliittiseen ryhmittymään, eivät alkuun murehtineet niinkään demokratian menetystä, vaan katsoivat vallankaappauksen tapahtumaksi, jonka osalta, kuten Vares-Barbarus ilmaisi, ”[...] jokaista intellektuellia voi onnitella.”²¹ Jonkin ajan kuluttua heidän kannoissaan tapahtui kuitenkin käänne. Tammikuun 1. päivänä 1935 Semper kirjoitti: ”Kyllä, ymmärrän, että toista tietä ei ollut [...], tiedän myös, että heikompi hallinto viivyttäisi vapausoturien lakkauttamista, mutta siitä huolimatta painostusta ei voi hyväksyä...”²² Varesen käänteeseen suunta oli selkeämpi: ”Jos diktatuuri tulee valita, sen pitäisi sittenkin olla työtätekevien ihmisten diktatuuri, eikä loisivan ja keinotekävän luokan diktatuuri.”²³ Kyseessä oli ankara demokratiaan pettyminen, jollaista esimerkiksi suomalaiset vasemmistointellektuellit eivät ehkä näin selvästi tunteneet.

Neuvostoliiton matkan jälkeen Vares-Barbarus kirjoittikin neuvostokommunismia ylistävän

artikkelin.²⁴ Sitä seurasi ankara kritiikki, mihin Vares-Barbarus reagoi tuskaisesti: ”Näköjään meidän ’kansantasavallastamme’ on jäänyt jäljelle vain onnettomat rippeet. Nyt tulee muuttaa asumaan johonkin kuningaskuntaan, että henki jäisi raakaamatta ja kuohitsematta [...]. Tulee kaiketi pohtia vakavasti maasta muuttamista.”²⁵ Tuskinpa maastamuuton ajatus oli todellinen, mutta varmasti Viron marksilaiset intellektuellit karttoivat virolaista kansallismielisyyttä. Sen ruumiillistumana heidän silmissään olivat alkuun Viron vapausoturit, myöhemmin vapausoturit kukistanut Pätsin hallinto.

Neuvostoliitto natsi-Saksan vastapainona

Ei ole epäilystäkään siitä, että Saksan vuoden 1933 ja sitä seuranneiden vuosien tapahtumat järkyttivät Viron vasemmistolaisia syvästi. Saksan uhkakuvalle oli Virossa syvät historialliset juuret ja natsien esiin nousu vahvisti sitä. Viron vasemmistolaiset etsivät liittolaisia. Kaikkein voimakkain ja ehdottomin saksalaisen natsismin vastustaja näytti olevan neuvostokommunismi. Suurin yhteys Moskovaan oli alkuun Neuvostoliiton lähetystön kautta.

Virolaisten intellektuellien jyrkkä käänne Neuvostoliiton suuntaan näyttää tapahtuneen

18. Vares-Barbarus Semperille 9.9.1933, EKLA, Kopiot 228, 591.

19. Kljavinin diplomaatin työpäiväkirja 3.11.1933, Venäjän Ferderaaation Ulkomaanpolitiikan Arkisto (AVPRF) 0154-26-37-5, 1, 199.

20. Riigikogu V koosseisu V istungjärgu protokollid 26.9.1934, 1514–1515.

21. Vares-Barbarus Semperille 21.3.1934, EKLA, Kopiot 230, 634–635.

22. Semper Vares-Barbarukselle 1.1.1935. Sikemäe (toim.) 1967, 108–109.

23. Vares-Barbarus Semperille 10.6.1934, EKLA, Kopiot 228, 643–644.

24. J. Barbarus, Matkavisandeid & mötisklusi. *Looming* 8 (1935), 905–914.

25. Vares-Barbarus Semperille 5.12.1935, EKLA, Kopiot 228, 721–723, 726–727.

vuonna 1933. Neuvostoliiton lähetystön 1. sihteeri ja VOKS:in (Yleisliittolainen kulttuurisuheteita ulkomaihin kehittävä seura) Viron valtuutettu Janis Kljavin kirjoitti: ”Niin kirjailijaliiton puheenjohtaja Hubel, tunnettu kirjailija ja kriitikko Tuglas kuin Tallinnan työväenteatterin ja Tarton Vanemuine-teatterin johtajatkin Reining ja Gailit ilmoittivat minulle henkilökohtaisesti, että he tekevät jyrkän käännöksen venäläisen kirjallisuuden suuntaan. [...] Tämä meille uusi tilanne tulisi asianmukaisesti käyttää hyväksi ja varmistaa.”²⁶

Näyttää siltä, että juuri fasisminvastainen taistelu oli se, joka antoi mahdollisuuden nähdä Neuvostoliitossa vain positiivista. Neuvostoliitossa vuosina 1937–1938 järjestettyjä oikeudenkäyntejä virolainen lehdistö käsitteli varsin perusteellisesti. Sen sijaan Viron tulevat kesäkuun kommunistit yrittivät olla niitä huomaamatta, siitään huolimatta, että muiden joukossa pidätettiin ja teloitettiin myös suurin osa Neuvostoliitossa asuneista virolaisten kommunistien johtajista. Andresen selitti myöhemmin reagoimattomuutta sillä, että asian tutkiminen olisi voinut vahingoittaa fasisminvastaista taistelua.²⁷

Viron vasemmistointellektuellien reaktioon elokuussa 1939 solmittuun Molotovin-Ribbentropin sopimukseen saattoivat vaikuttaa osin eri syyt kuin esimerkiksi suomalaisilla vasemmistointellektuelleilla. Neuvostoliiton-Saksan sopimus ei merkinnyt Virolle pelkästään kommunistien sopimusta natsien kanssa, vaan myös sen tasapainotilan katoamista, jonka varassa Viron itsenäisyys oli säilynyt. Suomesta poiketen virolaisessa yhteiskunnassa hallitsi yleinen Saksan vastaisuus. Niinpä Viron vasemmistolaiset ja todennäköisesti myös virolaisen yhteiskunnan enemmistö katsoivat, että erittäin huonossa valintatilanteessa oli sittenkin parempi jäädä kommunistien otteeseen. Tuleville kesäkuun kommunisteille sopimus merkitsi kuitenkin enemmän kuin vain Saksan uhan poistumista: myös toivon syyttymistä Viron yhteiskunnan muuttamiseksi Neuvostoliiton avulla. Vares-Barbarus

kirjoitti: ”Meidän yhteiskuntamme kerma on katkeroitunut siitä, että Hitler ei tulekaan ihan heti sitä ‘pelastamaan.’”²⁸ Sopimusta seurannutta hallituksen vaihtumista (pääministeriksi tuli Semperin ja Varesen luokkatoveri Jüri Uluots) Semper kommentoi: ”No, tuo tuolien vaihto ylhäällä ei tyydytä ketään [...] Mutta uskon, ettei läpimurto jää meillä kuitenkaan tulematta ja se istuttaa näinä hermostuneina aikoina mieliin optimismia.”²⁹ Vares-Barbarus vastasi: ”Nyt on vähintään taas uskoa tulevaisuuteen.”³⁰

Moskovan vaikutuspyrkimykset

Kominternin uusi joustavampi politiikka, jonka mukaisesti rohkaistiin antifasististen voimien yhteistyötä, muotoutui vuosina 1934–1935.³¹ Ennen tätä, 1920-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta 1930-luvun alkuun saakka, Viron Kommunistisen Puolueen toiminta oli ollut Virossa lähes täysin tukahdettuna. Vuonna 1932 Virossa oli noin 200 EKP:n jäsentä, mutta näistä saattoi kommunistista työtään vapaudessa tehdä vain 20–30. EKP:n vaikutus Viron politiikkaan ja älymystön edustajiin oli hyvin pieni. Yhteydenpito Viron vasemmistopolitiikkoihin ja -intellektuelleihin olikin ollut huomattavasti tuloksekkaampaa lähetystön diplomaattien kautta. Se tiivistyi vuodesta 1932 lähtien, jolloin Neuvostoliiton Tallinnan lähetystöön tuli töihin Janis Kljavin, jonka tärkeimpänä missiona oli yhteyksien vahvistaminen kulttuurihenkilöihin keskusteluiden, kirjallisuuden levittämisen, kulttuuri-iltojen, näyttely-

26. Kljavin Lernerille 7.9.1933, Venäjän Federaation Valtionarkisto (GARF) 5283-5-610, 78.

27. Andresenin muistelmat 2.2.1965, ERAF 247-51-19a, 120; Andresenin muistelmat 8.2.1960, EKLA 311-56-1, 3.

28. Vares-Barbarus Semperille 27.8.1939, EKLA, Kopiot 228, 874.

29. Semper Vares-Barbarukselle 14.10.1939. Sikemäe (toim.) 1967, 123.

30. Vares-Barbarus Semperille 22.10.1939, EKLA, Kopiot 228, 886.

31. Julius Braunthal, *History of the International. Volume II. 1914–1943*. Praeger 1967, 420–426, 471–472.

den, elokuvaesitysten, julkisten esitelmien ja muun sellaisen järjestämisen avulla. Kljavin mainitsi työsuunnitelmassaan erikseen tavoitteen ”mobilisoida ja koota älymystön radikaalimpi osa”.³²

Viron kirjailijoiden osalta suhteiden luominen lähetystön työntekijöihin oli inhimillisesti ottaen täysin ymmärrettävää kiinnostusta naapurikan- san kulttuuria ja naapurimaan valtiojärjestystä kohtaan. Samaan aikaan oli epäilemättä myös joukko kirjailijoita, joiden kanssakäyminen ei jäänyt niin sanottujen tavallisten kulttuuriyhteyksien rajoihin. Heillä tosin saattoi olla vaikeuksia erottaa intellektuaalinen poliittinen juoruilu tietojen antamisesta vihamieliselle valtiolle.

Nigol Andresenin yhteydet lähetystöön alkoivat viimeistään vuonna 1932 ja muodostuivat heti erittäin tiiviiksi. Andresen lainasi ja tilasi marksilaisia ja neuvostokirjoittajien kirjoja, kysyi neuvostopuolen näkemyksiä maailmanpolitiikasta ja puhui perusteellisesti Viron sisäpolitiikasta.³³ Semperin ja Vares-Barbaruksen nimet eivät esiinny lähetystön materiaaleissa näinä vuosina; he eivät asuneet Tallinnassa ja todennäköisesti heillä ei myöskään ollut mitään sellaista kerrottavaa, josta olisi ollut syytä kirjoittaa Moskovaan. Vuoden 1934 toukokuussa Kljavin kuitenkin kirjoitti Moskovaan ja mainitsi erikseen neljä nimeä, niiden joukossa Semperin, joita VOKS:n aikakauslehdessä ei ollut tarkoituksenmukaista esittää, ”sillä se saattaa aiheuttaa hänelle hankaluuksia taantumuksellisten piirien taholta”.³⁴ Siten Semper kuului silti niihin, jotka VOKS oli pannut merkille.

Andresenilla ei tiettävästi ollut yhteyksiä VOKS:n, mutta hänen yhteydenpitonsa Neuvostoliiton lähetystön diplomaatteihin jatkuivat ja syvenivät.³⁵ Myös Andresenin kumppani Marksilaisesta Työkansan Liitosta ja myöhempi Vares-Barbaruksen nukkehallituksen jäsen Maksim Unt kirjoitti elämäkertakuvauksessaan olleensa vuodesta 1932 tai 1933 Neuvostoliiton lähetystön tietolähde.³⁶ Myös Kljavinin diplomaatin työpäiväkirja todistaa tämän.³⁷ Voidaan päätellä,

että Andresen ja hänen kumppaninsa olivat jo ennen autoritaarisen hallinnon perustamista valmiita yhteistyöhön kommunistien kanssa. Siten ei ole uskottavaa, että heidän etääntymisensä pääsyyinä olisi ollut vuoden 1934 maaliskuussa voimaan saatettu autoritaarinen hallinto. Sen sijaan kommunistit eivät olleet valmiit yhteistyöhön Andresenin ja hänen kumppaniensa kanssa ennen kuin Komintern muutti politiikkaansa. Tämä aika saapui lokakuussa 1934, jolloin EKP:n Keskuskomitean jäsen Leo Looring toimitti lähetin välityksellä Nigol Andresenille kirjeen, jossa tehtiin ehdotus EKP:n ja MTÜ:n yhteisrintaman luomisesta.³⁸ Andresen ja hänen kumppaninsa hyväksyivät ehdotuksen.³⁹ Ensimmäinen tapaaminen tapahtui 9. heinäkuuta 1935 Helsingissä, ja tuolloin laadittiin yhteinen ohjelma.⁴⁰ Se oli pääasiassa Andresenin kirjoittama, ja kuten hän siihen liittyen myöhemmin totesikin – vaikka hän ei kuulunutkaan EKP:hen, ”se ei merkinnyt EKP:sta eriyvää politiikkaa”.⁴¹

32. Kljavin Lernerille 14.12.1932, GARF 5283-5-609, 65-66.

33. Antipovin diplomaatin päiväkirja 30.12.1932, AVPRF 0154-26-37-5, 3; Antipovin diplomaatin päiväkirja 11.1.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 28; Antipovin diplomaatin päiväkirja 20.9.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 1, 170.

34. Kljavin Apletinille 7.5.1934, GARF 5283-5-611, 61.

35. Antipovin diplomaatin päiväkirja 20.9.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 1, 170; Antipovin diplomaatin päiväkirja 2.10.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 1, 182; Ustinovin diplomaatin päiväkirja 6.3.1935, AVPRF 0154-28,-40-6, 34-36; 16.4.1935, AVPRF 0154-28-40-6, 69.

36. Arno Kööri et al. (toim.) 1940. *aasta Eestis. Dokumente ja materjale*. Olion 1990, 93.

37. Kljavinin diplomaatin päiväkirja 19.5.1933, AVPRF 0154-26-37, 5, 114-115; 17.6.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 26, 122; 11.9.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 167; 4.10.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 176; 10.11.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 189; 19.12.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 248.

38. Andresenin omakätinen tunnus 14.1.1963, EKLA 311-57-8, 1-2.

39. Andresenin muistelmat marraskuulta 1955, ERAF 247-51-19a, 81.

40. Andresenin haastattelu 8.10.1962, ERAF 247-51-19a, 7.

41. Andresenin muistelmat 2.2.1965, ERAF 247-51-19a, 119.

Vaikka Vares-Barbarus ei käynytäkään lähetystöissä jakamassa tietoja, hänen neuvostoystävällisyytensä oli lähetystön tiedossa. Kljavin kirjoitti hänen toiseen Neuvostoliiton matkaansa liittyen: ”Virossa häntä pidetään yhtenä meidän kirjallisuutemme parhaista tuntijoista ja hän kuuluu paikallisten kirjailijoiden vasemmistolaiseen siipeen. Neuvostoliitosta hän antaa hyvää palautetta.”⁴² Barbarus ei aiheuttanut pettymystä. Yksityiskirjeissäänkin hän ilmaisi haltiotuneisuuttaan Neuvostoliiton suhteen: ”Jo toista päivää astelen tšekäläisessä ankarassa ja miehissä elämänrytmissä. Tunnen graniitin, raudan, kivimassan ja Nevan karaisevan vaikutuksen.”⁴³ Hän myös kirosi Viron valtiovallan tekopyhyyttä ja ylisti Neuvostoliittoa, vaikka ei halunnutkaan muuttaa Neuvostoliittoon asumaan.⁴⁴

Vuonna 1938 intellektuellien yhteydenpito lähetystön diplomaatteihin jäi harvemmaksi. Tärkeimpinä syinä tähän lienevät Neuvostoliiton lähetystössä tapahtuneet henkilövaihdokset. Lähettiläs Aleksei Ustinov, johon virolaisilla intellektuelleilla oli muodostunut hyvät suhteet, kuoli yllättäen vuoden 1937 syyskuussa. Ustinovin tilalle tullut uusi lähettiläs Kuzma Nikitin oli hiomaton ja kulttuurin suhteen välinpitämätön byrokraatti. Kljavin puolestaan poistui Virosta vuoden 1937 lopulla. Hänen tilalleen lähetystön 1. sihteeriksi tuli vuoden 1938 keväällä Stepan Kirsanov, joka jäi Viroon vuoden 1939 alkuun saakka. Hän toimi myös Viron kulttuurienhenkilöiden suuntaan, mutta näyttää siltä, ettei niin intensiivisesti kuin Kljavin.⁴⁵ Millaiset hänen valtuutensa VOKS:n alaisuudessa olivat, ei ole tiedossa.

Andresenin ja Marksilaisen Työkansan Liiton yhteistyö kommunistien kanssa sen sijaan jatkui ja tiivistyi. Luottamus ei kuitenkaan ollut ehdoton ja näyttää siltä, että kommunistit eivät rahoittaneet Marksilaista Työkansan Liittoa.⁴⁶ Vuoden 1938 kevääseen saakka Andresen kuitenkin kävi pari kertaa vuodessa tapaamassa EKP:n edustajaa Suomessa ja Ruotsissa. Sittemmin Andresenin yhteydeksi järjestettiin Viroon

siirtynyt Viron Kommunistisen Puolueen edustaja Karl Säre.⁴⁷

Andresenille Viron jääminen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin ja Neuvostoliiton sotilastukikohdientien perustaminen Viroon ei merkinnyt ainoastaan henkistä tyydytystä, kuten Vares-Barbarukselle ja Semperille, vaan myös järjestöllistä päätöstä. Vuoden 1940 maaliskuussa MTÜ:n johtajat laativat laajan asiakirjan ”Marksilaisen Työväenpuolueen (tarkoittaa Marksilaista Työkansan Liittoa JV) selvitys Viron Kommunistiselle Puolueelle ja Kominternille”. Asiakirja päättyy seuraavasti: ”Marksilaisen Työkansan Liiton jäsenten nimissä, joiden yksimielinen toive se on, komitea kääntyy EKP:n ja Kominternin toimeenpanevan komitean puoleen pyynnöllä hyväksyä MTÜ EKP:hen Kominternin ohjelman mukaisesti. Teemme tämän vakuuttuneina siitä, että MTÜ:n jäsenet ovat luotettavia kommunisteja, jotka joka suhteessa kelpaavat marssimaan Kominternin ja toveri Stalinin iskulauseiden alla.”⁴⁸

42. Kljavin VOKS:n III Länsiosastolle 2.9.1935, GARF 5283-5-623, 109.

43. Vares-Barbarus Semperille 1.9.1935, EKLA, Kopiot 228, 707.

44. Vares-Barbarus Semperille 5.12.1935, EKLA, Kopiot 228, 721–723, 726–727. David Caute toteaa, että ilmeikäs esimerkki kauko-ohjatusta radikalismista on amerikkalainen lehtimies Lincoln Steffens, joka kirjoitti Neuvostoliiton johtajista: ”Olen heidän puolellaan viimeiseen veripisaraan saakka. Olen Venäjän patriotti. Se on tulevaisuuden maa [...] Mutta en halua asua siellä.” David Caute, *The Fellow-Travellers. A Postscript of the Enlightenment*. Littlehampton Book Services Ltd. 1973, 3.

45. Kirsanovin diplomaatin päiväkirja 11.10.1938, AVPRF 05-18-176-150, 111; 17.10.1938, AVPRF 05-18-176-150, 112; 30.11.1938, AVPRF 05-18-176-150, 117; 16.12.1938, AVPRF 05-18-176-150, 131.

46. Brittiläisen vakoilun tieto Ruotsista 21.11.1936, NA (The National Archives) KV 2/1394; Brittiläisen vakoilun avaama Kominternin koodattu sähkösanoma Tukholmasta Moskovaan 14.11.1936, NA HW 17/31.

47. Andresenin muistelmat 14.1.1963, EKLA 311-57-8, 3, 7.

48. Toomas Hiio (toim.) *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. IKUES 2006, 68–69.

Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun (1938 syyskuusta alkaen NKVD GUGB:n 5. osasto) toiminta Virossa oli vuoden 1939 syksyyn asti huomiota herättävän saamatonta. Voi olettaa, että tähän oli jatkuvien uudelleenjärjestelyjen ohella syynä myös se seikka, että pääosa ulkomaanvakoilun lähteistä oli ei-virolaisia ja kommunisteja. Se merkitsee sitä, että myös tiedot Virosta olivat yksipuolisia ja osin erittäin epäpäteviä.⁴⁹ Yhtäkään Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun lähdeä ei ole tiedossa Viron älymystön keskuudesta ennen vuotta 1940.

Tiedonvaihto Kljavinin ja ulkomaanvakoilun työntekijöiden välillä oli kuitenkin ilmeisesti intensiivistä, toimittiinhan samassa talossa Neuvostoliiton lähetystössä Tallinnan Pikk-kadulla. Vaikuttaa siltä, että tavallisen käytännön mukaisesti ulkomaanvakoilun työntekijöillä oli oikeus lukea diplomaattien työpäiväkirjoja.⁵⁰ Näyttää myös siltä, että Kljavin itse ja hänen seuraajansa Kirsanov työskentelivät suoraan Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun hyväksi. Kljavinin sidokseen Neuvostoliiton ulkomaanvakoiluun viittaa Tallinnasta NKVD GUGB:n 5. osastolle lähetetty raportti, jossa erästä teatteriohjaajaa luonnehdittaessa todetaan: ”Työvihossa on hänestä kirjoitettu, että häntä on valmisteltu ’V:tä’ (värväystä JV) varten, mutta ei ole selvillä, milloin ja kenen toimesta, mutta oletamme, että vuosina 1935–1936 tov. Kljavinin toimesta.”⁵¹ Epäsuora todiste on myös Kljavinin hanke vuonna 1933, jolloin hän antoi sosialistisen sanomalehden *Rahva Sõna* (suom. Kansan Sana) päätoimittajalle aineistoa, jonka pohjalta lehdessä ilmestyi artikkeli.⁵² Kuten Kljavin myöhemmin muisteli, hänet ohjasi *Rahva Sõnan* toimitukseen Nigol Andresen.⁵³ Väärennettyjen materiaalien perusteella artikkelissa kuvattiin Viron vapaussoturien yhteyksiä Saksan kansallissosialisteihin.⁵⁴ Viittauksella samaan *Rahva Sõnan* artikkeliin ilmestyi kolme viikkoa myöhemmin Neuvostoliiton päälehdessä *Pravdassa* pitkä artikkeli siitä, miten Viron vapaussoturit ovat Saksan fasistien palveluksessa.⁵⁵ Merkille pantavaa on kuitenkin se,

että aineiston antaminen *Rahva Sõnan* päätoimittajalle ei tapahtunut Ulkoasiain Kansankomissariaatin määräyksestä eikä edes sen tietien.⁵⁶ Stepan Kirsanovin kytkentään Neuvostoliiton ulkomaanvakoiluun viittaa kuitenkin raportti, jossa hänen nimensä yhteyteen on ilmeisesti NKVD GUGB:n 5. osastolla lyijykynällä lisätty sana ”meidän”.⁵⁷

Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun toiminta vilkastui Virossa jyrkästi Molotovin-Ribbentropin sopimuksen solmimisen jälkeen. Syyskuun 7. päivänä 1939 Viroon saapui diplomaatteina samalla kertaa kolme Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun työntekijää – Vladimir Botškarjov (Lado), Valentin Rjabov (Rene), Arseni Issakov (Rur), ja hieman myöhemmin vielä Sergei Bujanov (Tom). Residenttinä oli lähetystöneuvoksena esiintyvä Vladimir Botškarjov.⁵⁸ Uudet työntekijät loivat yhteydet entisiin lähteisiin ja agentteihin, kuten huhtikuussa 1939 Viroon saapuneeseen TASS:n kirjeenvaihtajaan Pjotr Izmestjeviin (Massarion),⁵⁹ joka oli tiiviisti yhteydessä virolaisiin intellektuelleihin.

49. Tämä arvio ei välttämättä pidä paikkaansa Neuvostoliiton sotilasvakoilun osalta. Sotilasvakoilun toiminnan selvittämisessä tarvittavat lähteet eivät ole saatavilla.

50. Ladon, Renen, Tomin ja Rurin raportti 13.4.1940, ERAF SM 138-1-57, 269.

51. Renen raportti 12.4.1940, ERAF SM 138-1-57, 261.

52. Kljavinin diplomaatin päiväkirja 12.12.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 254.

53. Kljavin Andresenille 6.1.1961, EKLA 311-14-11, 5.

54. „Vabadussõjalaste” rahaalikad selgumas. *Rahva Sõna* 15.11.1933; Ks. lähemmin Jaak Valge, Foreign Involvement and Loss of Democracy, Estonia 1934. *Journal of Contemporary History* 46:4 (2011), 801–802.

55. Nikolsen, Estonskie ”veterany” na službe germansko-go fašizma. *Pravda* 7.12.1933.

56. Bežanov Kljavinille 5.1.1934, AVPRF 0154-27-39-13, 1.

57. Renen raportti 9.11.1939, ERAF SM 138-1-57, 29.

58. Allan Käro, *NKVD välisluure residentuuri taastamine 1939. aastal*. Kandidaatintutkielman käsikirjoitus Tarton yliopiston Historian ja arkeologian instituutissa. Tartu Ülikool 2008, 16–21.

59. NKVD GUGB:n 5. osaston ohje Ladolle 25.11.1939, ERAF SM 138-1-57, 35–36.

Vuoden 1939 kesäkuussa Izmostjev oli kääntynyt Pärnussa asuneen Vares-Barbaruksen puoleen ja ehdottanut luettelon laatimista sellaisista virolaisista kirjallisuusteoksista, jotka käännettäisiin venäjäksi.⁶⁰ Izmostjev suoritti ilmeisesti Neuvostoliiton ulkomaanvakoilulta saamaansa tehtävää. Joka tapauksessa nyt Neuvostoliiton ulkomaanvakoilulla oli suora yhteys tulevan nukkehallituksen pääministeriin. Vares-Barbarus muuttikin pian tämän jälkeen asumaan Tallinnaan.

Helmikuussa 1940 Virossa vieraili neuvostoliittolainen huippuvakooja, residenttinä Suomessa toiminut Boris Jartsev-Rybkin, joka suoritti Botškarjovin kanssa joukon värväyksiä. Näihin kuuluivat myös tulevan nukkehallituksen oikeusministeri Boris Seppin ja kirjailija Valmar Adamsin värväykset. Ensin mainittu oli toiminut Neuvostoliiton lähetystön lakimiehenä, jälkimmäinen esitteli itsensä Boris Jartsev-Rybkinille tämän käydessä Tartossa Neuvostoliiton kirjanäyttelyn avajaisissa.⁶¹ Adams oli jo aiemmin, vuodesta 1933 lähtien, tarjonnut Neuvostoliiton lähetystölle tietoa Viron sisäpolitiikasta.⁶² Huhtikuussa 1940 Botškarjov päätti värvätä myös tarttolaisen kirjailijan Max Laossonin. Tämä oli käynyt konsulaatissa vastaanotolla vuoden 1939 lokakuussa ja antanut konsulaatin työntekijänä esiintyneelle Renelle monenlaista tietoa. Hän oli viitannut muun muassa siihen, että hänellä olisi aiemmin ollut tiedonvälitys yhteys Kljavinin ja Kirsanovin kanssa.⁶³ Ehdittiinkö Laosson värvätä, ei ole tiedossa. Vuoden 1939 lopussa oli lisäksi värvätty runoilija ja kääntäjä Jüri (Georgi) Šumakov.⁶⁴

Myös tuleva nukkehallituksen talousministeri Juhan Nihtig-Narma oli värvätty Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun lähteeksi. Ensimmäinen tieto tästä on 6. huhtikuulta 1940.⁶⁵ Ennen vuoden 1940 kesäkuun vallankaappausta Neuvostoliiton ulkomaanvakoilu oli siten värvännyt vähintään kaksi tulevan nukkehallituksen jäsentä ja vähintään kaksi Viron kirjailijaliiton jäsentä. Viimeksi mainituista tuli myös aktiivisia kesäkuun kommunisteja.

Ulkomaanvakoilulla näyttää kuitenkin olleen määräävä rooli myös muiden henkilöiden valinnassa nukkehallitukseen. Virolainen maanalainen kommunisti ja myöhempi Neuvosto-Viron huippukommunisti Oskar Sepre väittää, että Viiron 19. kesäkuuta 1940 saapuneelle Stalinin emissaarille Andrei Ždanoville, nukkehallituksen kokoamisen neuvonantajana ei ollut Neuvostoliiton Viron lähettiläs Kuzma Nikitin, vaan juuri Botškarjov ja Izmostjev.⁶⁶ He olivat vuosina 1939–1940 tiiviisti yhteydessä myös Andreseniin. Juuri Izmostjev kertoi Andresenille aiikeesta muodostaa uusi hallitus ja vei hänet 20. kesäkuuta Ždanovin luo puhumaan uuden nukkehallituksen kokoonpanosta.⁶⁷

Kesäkuun hallituksen ulkoministeriksi tullut Andresen tiedusteli Ždanovilta, millaisen ajan kuluessa Viron tulisi liittyä Neuvostoliittoon. Koska Viron kommunistisen puolueen ohjelmallinen tavoite oli koko ajan ollut Viron liittäminen Neuvostoliittoon ja Andresen kumppaneineen oli jo maaliskuussa 1940 halunnut liittyä EKP:hen, hänen kysymyksensä ei voinutkaan olla se, liittyisikö Viro Neuvostoliittoon, vaan missä ajassa tämä tulisi tapahtumaan. Andresen mainitsi myös, että hänellä ei ollut Vares-Barbaruksen kanssa erimielisyyksiä.⁶⁸ Mitään selkeää

60. Vares-Barbarus Semperille 11.6.1939, ECLA, Kopiot 228, 801.

61. Boris Jartsev-Rybkinin raportti 22.2.1940, ERAF SM 138S-1-57, 155, 164–166.

62. Kljavinin diplomaatin päiväkirja 15.9.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 166; 7.12.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 256.

63. Renen raportti 9.11.1939, ERAF SM 138-1-57, 29; Ladon raportti 13.4.1940, ERAF SM 138-1-57, 241.

64. Reigo Rosenthal & Marko Tamming, *Sõda enne sõda. Nõukogude eriteenistuste tegevusest Eestis kuni 1940. aastani*. SE & JS 2013, 517.

65. Ladon raportti 6.4.1940, ERAF SM 138-1-55A, 551.

66. Oskar Sepren muistelmät 12.6.1951, ERAF 241-51-429, 4.

67. Andresenin muistelmät marraskuulta 1955, ERAF 247-51-19A, 91.

68. Andresenin muistelmät marraskuulta 1955, ERAF 247-51-19A, 93–96.

Kuva 2. Ulkoministeri Nigol Andresen pitämässä puhetta kesällä 1940. Takana oleva teksti kuuluu: "Luokkaveljille, pääoman alistamille, työväenluokan vapauttamisen puolesta taisteleville kaikkialla maailmassa meidän veljellinen tervehdysksemme!". Lähde: EFA.216.A-458-13.

pyrkimystä säilyttää Virolla edes jonkinlainen autonomia on vaikea löytää Andresenin ja hänen kumppaniensa toiminnasta. Johannes Semper puolestaan myöhemmin tunnustikin 1940-luvun kirjalliseen tuotantoonsa liittyen: "Kukaan ei pakottanut minua. Olin vakaumuksellinen stalinisti."⁶⁹

Moskovan kommunismin vetovoima

Neuvostoliitto oli tuleville virolaisille kesäkuun kommunisteille houkutteleva epäilemättä samoista syistä kuin muillekin länsimaisille vasemmistointellektuelleille. Neuvostoliiton todelliset tai kuvitellut piirteet jättivät syvän vaikutuksen – työttömyyden poistaminen, voimakas teollistuminen, suunnitelmatalous, pyrkimys sosiaaliseen tasavertaisuuteen.⁷⁰ Tämä vaikutelma vahvistui vuodesta 1930 alkaen, jolloin poikkeuksellisen vaikea talouskriisi koetteli länsimai-

ta 3–4 vuoden ajan. Monet länsimaat eivät kyenneet sodan alkuun mennessäkään palauttamaan kriisiä edeltäneen ajan työllisyyttä ja hyvinvointia, ja lukuisat intellektuellit näkivät länsimaiden talousvaikeuksissa Karl Marxin ennustaman kapitalismin laajan kriisin toteutumisen. Tulevien kesäkuun kommunistien yhteydet Neuvostoliiton lähetykseen alkoivat ja laajenivat juuri kriisin vuosina, ennen autoritaarisen hallinnon alkua.

Näyttää siltä, että Viron autoritaarinen hallinto ei sinällään ollut tulevien kesäkuun kommunistien asenteiden muotoutumisessa kaikkien

69. Aksel Tamm, Järelsõna. Teoksessa Ralf Parve, *Minu aeg. Kirjandusloolised vestlused*. Eesti Keele Sihtasutus 2010, 259.

70. Esim. Ormi Arp (Nigol Andresen), *Gloobus*. Aktsioon 1927, 8. Johannes Vares-Barbarus, *Matkavisandeid ja mõtisklusi. Looming* 8 (1935), 910–911.

tärkeimmässä asemassa. Syyt olivat laajemmat. Vieraantumisen virolaisesta yhteiskunnasta alkoi jo 1920-luvulla ja syveni erityisen voimakkaasti kriisivuosina jo ennen vallankaappausta, jolloin vapausoturien liike oli saavuttanut Virossa suuren suosion. Tulevat kesäkuun kommunistit pettyivät talouskriisin ajan virolaisen yhteiskunnan valintoihin, ja se merkitsi myös pettymistä demokratiaan ja Neuvostoliiton maineen kohoamista. Viimeksi mainittuun vaikutti kuitenkin erityisen voimakkaasti kansallissosialistien menestyksen kasvu Saksassa, näiden valtaantulo ja vallan vakiintuminen. Vasemmistolaiset virolaiskirjailijat näkivät Neuvostoliitossa kansallissosialistien kaikkein johdonmukaisimman vastustajan. Tämä muutti heidän suhtautumisensa Neuvostoliittoon kriitikittömäksi ja sekä VOKS:n että ulkomaanvakoilun toiminnan Virossa huomattavasti helpommaksi ja tuloksellisemmaksi. Aineelliset syyt Neuvostoliiton matkoihin ja niihin liittyvään Neuvostoliiton ylistämiseen eivät näytä olleen virolaisille intellektuelleille kuitenkaan ratkaisevia.

Ulkoiset vaikutteet suuntasivat kolmen tutkimuksessa seuratun henkilön motiiveja, mutta heidän toimintansa sai heidän luonteistaan johdun erilaisen muodon. Nigol Andresenin tie Moskova-mieliseksi kommunistiksi oli looginen ja vaihteellinen: ensimmäisessä vaiheessa 1920-luvulla hänestä kehittyi tietoinen marksilainen, toisessa vaiheessa talouskriisin aikaan hän pettyi sosialidemokratiaan ja kolmannessa vaiheessa hän lähestyi vaihteittain Moskova-mielisiä kommunisteja, kunnes lopulta liittyi heihin kokonaan. Hänen poliittinen identiteettinsä muovautui marksismiin tutustumisen ja sen tulokinnan myötä ja oli teoreettisesti tiedostettu ja perusteltu. Hän seurasi marksismista johdettuja periaatteita pyyteettömästi myös henkilökohtaisessa elämässään.

Johannes Semper oli luonteeltaan ja elämäntavoiltaan hyvinkin Andresenin vastakohta. Hänen varhainen kumppaninsa luonnehti häntä Oscar Wilde -tyypin esteetiksi, jolle ”hienhaju ja

karheat työkädet” olivat vastenmieliset.⁷¹ Hänelle, kuten Barbaruksellekin, luonteenomaista oli matkustusinto. Sisäisten vakaumusten kehittymistä itsenäisyysaikana on hänessä vaikea havaita. Hän oli sopeutuja, jonka poliittinen käyttäytyminen muuttui olosuhteiden mukaan. Andresenin kanssa hänellä oli alusta alkaen yhteisenä piirteenä kosmopoliittinen vakaumus, virolaisen kansallismielisyyden halveksunta ja syvä viha kansallissosialismia kohtaan. On loogista, että Moskovan kommunismi muuttui hänelle hyväksyttäväksi puhtaasti pragmaattisista syistä.

Semperin mielestä Wilde oli kuitenkin selvästi läheisempi Barbarukselle.⁷² Ajatusmaailmaan ja myös elintavoiltaan Semper ja Vares-Barbarus näyttävätkin olleen osin samankaltaiset, vaikkakin Barbarus oli altruistisempi. Temperamentiltaan he olivat silti täysin erilaiset. Vares-Barbarus oli kiihkeä nonkonformisti, joka ansaitsi elantonsa lääkärinä ja saattoi taloudellisesti riippumattomana ilmaista julkisesti ajatuksia, jotka olivat neuvostomielisiä ja varsinkin vihamielisiä Viroa kohtaan. Andresenin kanssa tiiviissä kirjeenvaihdossa olleen Vares-Barbaruksen neuvostoystävällisyys näyttää kasvaneen 1930-luvun toisella puolella kuten Andreseninkin. Hänen ideologiansa ei ollut suinkaan niin syvästi teoreettisesti tiedostettu kuin Andresenin, mutta sitäkin kiihkeämpi. Monien Vares-Barbaruksen kirjoitusten perusteella voisi väittää, että hänen Neuvostoliiton ylistyksessään oli vilpittönnä nääviutua ja porvarillisuuden vihaa, virolaisen kansallismielisyyden halveksunnassa myös uskonnollisia aineksia. Myös hänen runouttaan läpäisee teema – pois täältä, jonnekin kauemmas, muualle.⁷³

Myös Andresenin, Semperin ja Vares-Barbaruksen myöhemmissä poliittisissa ja henkilö-

71. Marta Lepp, Kuus krüsanteemi. *Vaba Maa* 24.12.1927.

72. Johannes Semper, *Päevaramatud*. Ilmamaa 2013, 81.

73. Karl Eerme, J. Barbarus ja Pärnu. *Looming* 1 (1940), 79–80.

Kuva 3. Johannes Semper puhui tammikuussa 1958 Johannes Vares-Barbaruksen muistomerkin avajaisissa Kadriorussa. Lähde: EFA.335.0-190340.

kohtaisissa kohtaloissa heijastuu heidän itsenäisyyden aikainen asenteensa. Johannes Vares-Barbarus, nukkehallituksen pääministeri sijoitettiin Viron Neuvostoliittoon liittämisen jälkeen elokuussa 1940 Viron SNT:n Korkeimman neuvoston puhemiespuheenjohtajan tehtävään. 29. marraskuuta 1946 hänet löydettiin asunnostaan kuolleena. Hyvin todennäköisesti kyseessä oli itsemurha, jonka syynä saattoi olla pettyminen neuvostohallintoon tai se, että hän tunsu neuvostohallinnon pitävän häntä sivuroolin täyttäjänä.

Vares-Barbaruksen hallituksen ulkoministeristä Nigol Andresenista tuli vuoden 1940 elokuussa Viron SNT:n sivistysasiain kansankomissaari ja Viron SNT:n Kansankomissaarien neuvoston puheenjohtajan sijainen. Sodan jälkeen hän toimi Viron SNT:n Ministerineuvoston puheenjohtajan sijaisena ja Viron SNT:n Korkeimman neuvoston puhemiespuheenjohtajan sijaisena. Vuonna 1949 hän joutui lukuisten muiden kesäkuun kommunisteihin kuuluneiden intellektuellien joukossa Stalinin sortotoimien kohteeksi porvarillisesta nationalismista syytettynä. Elokuussa 1949 Viron kommunistisen puolueen Keskuskomitean toimisto erotti hänet Korkeimman neuvoston puhemiespuheenjohtajan sijaisen tehtävästä, syyskuussa hänet erotettiin Viron SNT:n kirjailijaliitosta ja lokakuussa kommunistisesta puolueesta, kunnes seuraavan vuoden maaliskuussa hänet pidätettiin ja tuomittiin 25 vuoden vankeuteen. Syyskuussa 1955 tuomio kumottiin, ja helmikuussa 1961 hänet otettiin kommunistiseen puolueeseen takaisin. Hän kuoli 24. helmikuuta 1985, Viron tasavallan itsenäisyyspäivänä.

Vares-Barbaruksen hallituksen opetusministeristä Johannes Semperistä tuli vuonna 1941 Viron SNT:n taidehallituksen (*Kunstide Valitsus*) johtaja, jonka tehtävänä oli Viron SNT:n kulttuurielämän johtaminen. Sodan jälkeen hän toimi myös Viron SNT:n kirjailijaliiton puheenjohtajana, ja äänesti syyskuussa 1949 muiden mukana Andresenin Viron SNT:n kirjailijaliitosta erotta-

misen puolesta.⁷⁴ Vuonna 1950 hän joutui epäsuosioon kosmopolitismista ja porvarillisesta nationalismista syytettynä ja hänet erotettiin tehtävistään, mutta hänen onnistui välttää vangitsemiselta. Vuonna 1958 hänestä tuli Viron SNT:n kirjailijaliiton puheenjohtajan sijainen ja vuodesta 1963 lähtien Viron SNT:n Korkeimman neuvoston jäsen, jolloin hän edusti hyvin usein Viron SNT:n ja Neuvostoliiton kirjailijoita sekä Neuvostoliitossa että ulkomailla. Niin Semper kuin Andresenkin osallistuivat ainakin 1950-luvun toisella puoliskolla Neuvostoliiton turvallisuuskomitean toimiin, jotka olivat suunnatut virolaisia pakolaisia vastaan.⁷⁵ Semper kuoli vuonna 1970 ja oli ilmeisesti elämänsä aikana eniten maailmaa kiertänyt Viron asukas.

Abstract: Why did some Estonian authors join the Soviet administration in 1940?

In his article, Jaak Valge analyses why some Estonian authors joined the Soviet administration after the occupation of Estonia in 1940. Above all, he studies the motives of Nigol Andresen, Johannes Semper and Johannes Vares-Barbarus, who were appointed as ministers in the puppet government formed in 1940. Their alienation from Estonian society had begun in the 1920s and progressed during the years of the crisis. They saw in the Soviet Union the strictest opponent of National Socialism. In their eyes, this made the Soviet Union immune to criticism, which made it considerably easier and more effective for Moscow to operate in Estonia.

Keywords: Estonia, 1940s, communism, intellectuals, Soviet Union, collaboration

74. Viron SNT:n kirjailijaliiton jäsenen Nigol Andresenin luonnehdinta, ERAF 1-7-315, 110.

75. Todistus Nigol Andresenin ulkomaanmatkakansiosista 22.8.1968, ERAF 136SM-1-4799, 12p; Viron SNT:n KGB:n 4. osaston v. 1958 selostukset 16.1.1959, ERAF 131SM-1-393, 46–47; Todistus Johannes Semperin ulkomaanmatkakansiosista 12.6.1956, ERAF 136SM-1-613, 8p; Ks. myös Indrek Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal*. Umara 1996, 187–189; Tõnis Ritson, Nigol Andresen ja KGB. *Kultuurimaa* 2.10.1996. – *Nyt julkaistu Jaak Valgen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*